

КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ У ТУРИЗМІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Останніми роками в Україні відзначаються тенденції щодо зростання кількості як туристичних організацій, так і заходів, які сприяють розвитку даної галузі. Це, в свою чергу, викликає підвищений інтерес не тільки у практиків, але і у науковців щодо розвитку туризму, який нині відноситься до високорентабельної галузі та швидкозростаючої галузі у світі. Проте розгортання світової фінансової кризи, яка спричинила погіршення соціально-економічних показників всіх держав та банкрутство низки підприємств і корпорацій у різних галузях, зокрема і туристичній обумовило необхідність приділення уваги ризикам у даній галузі.

Нині різноманітні аспекти ризиків висвітлені у працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, зокрема: І.О. Щербань, Н.О. Дворник, А.Н. Бердникова, І.Т. Балабанов, М.М. Клименюк, І.А. Брижань, С.Н. Воробьев, К.В. Балдин, Дж. Кейнс тощо. Проте, портебують подальших досліджень питання управління ризиками у туристичній галузі та їх систематизації у практиці вітчизняних туристичних підприємств, які тільки проходять етапи становлення і розвитку.

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних аспектів процесу класифікації ризиків у туристичній галузі та його доповнення для більш повного відображення специфіки даної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням одержаних результатів. Відсутність однозначного чіткого тлумачення поняття й характеристики ризику та його класифікації пояснюється багатоаспектністю цього явища та складністю його відображення у чинному законодавстві, а у деяких випадках обмеженим застосуванням у реальній економічній практиці та управлінській діяльності підприємства.

Ризик - це складне явище, невід'ємний атрибут ринкової економіки і його необхідно враховувати у будь-якій сфері діяльності. Формування законодавчо-нормативної бази, методичних рекомендацій та іншої документації для ефективного управління ризиком потребує насамперед чіткого, логічного та послідовного тлумачення поняття ризику, визначення основних факторів впливу та формування класифікації для суб'єкту господарювання. Так, згідно словника С.І. Ожогова, «ризик» визначається як можлива небезпека, діяльність на удачу з надією на успіх. У словнику Вебстера "ризик" - це небезпека, можливість збитку чи втрати. Отже, ризик відноситься до можливості настання будь-якої несприятливої події. Ризик (за визначенням В.Я. Боброва) - це можливі збитки або недоотримання доходів порівняно з варіантом передбаченого проектом, програмою, планом або прогнозом. Ризик (за визначенням В.В. Вітлінського та О.Г. Наконечного) - є вартісним вираженням імовірної події, що може привести до збитків і виникає через відхилення фактичних даних від оціночних щодо нинішнього стану й майбутнього розвитку системи. Ризик (за визначенням П.Г. Грабового) - це ймовірність втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи виникнення втрат у результаті здійснення певної виробничої, фінансової або іншої діяльності [6].

Поряд з цим ризику як одній з найскладніших категорій, пов'язаних з результативністю господарської діяльності, притаманні такі ознаки, як:

1) економічна природа (ризик проявляється на всіх етапах підприємницької діяльності, незалежно від її сфери; він прямо пов'язаний із доходністю та економічними втратами у процесі господарювання);

2) альтернативність (ризик передбачає необхідність вибору з двох або кількох можливих варіантів рішень);

3) невизначеність результатів (очікуваний рівень ризику може коливатися в певному діапазоні, і його наслідком можуть бути як негативні, так і позитивні результати);

4) коливання рівня ризику (ступінь господарського ризику істотно варіює під впливом фактора часу, численних об'єктивних і суб'єктивних факторів, які перебувають у постійній динаміці);

5) постійність (повне усунення ризику неможливе внаслідок об'єктивно-суб'єктивної природи даної категорії, динамічності ступеня ризику тощо) [5, с. 198].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що ризик – це явище, що постійно супроводжує господарсько-фінансову діяльність будь-якого підприємства в умовах високого рівня невизначеності зовнішнього середовища та динамічності його факторів. Зважаючи, що туризм є одним із видів

підприємницької діяльності у світі, то його функціонування та розвиток супроводжується низкою різноманітних факторів.

У Господарському кодексі України визначено, що підприємництво - це самостійна ініціатива, систематична на власний ризик діяльність, спрямована на виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг і здійснення торгівлі з метою одержання прибутку [3]. Однак процес прийняття відповідальності - одночасно є і процесом прийняття на себе ризику. Отже, здатність і готовність до ризику - якість, що притаманна підприємцю.

Таким чином, підприємницький ризик можна розуміти як економічну категорію, яка кількісно та якісно виражається в невизначеності результату наміченої до здійснення підприємницької діяльності, що відбиває ступінь поразки або/та успіху діяльності підприємця (фірми) в порівнянні із задалегідь планованими результатами [1]. Іншими словами, ризик - це ймовірність настання несприятливої події, а діяльність в умовах ризику - це кількісно визначений образ дій в умовах невизначеності, що веде в кінцевому результаті до переваги успіху над невдачею.

Підприємницький ризик зв'язаний, насамперед, з вибором і ухваленням управлінського рішення на різних рівнях структури управління: галузю, чи прийняттям його підрозділами. Підприємницький ризик, крім елементів господарського ризику, включає специфічні види ризику, які зв'язані з особистими майновими грошовими внесками в створення даного підприємства. Підприємницький ризик включає ризик повної чи часткової втрати майна чи грошового внеску, у тому числі і ризик банкрутства, характерний для ринкових відносин.

Залежно від розуміння змісту і сфери підприємництва, в економічній фаховій літературі пропонуються різноманітні підходи до визначення підприємницьких ризиків.

Дж. М. Кейнс виділив три основні види ризиків, характерні для діяльності підприємств та організацій: ризик підприємця, ризик кредитора, ризик зменшення вартості грошової одиниці (ризик інфляції) [1]. Так, В. Гранатуров підприємницькі ризики поділяє на політичні та економічні. До політичних ризиків відноситься: валютний, який пов'язаний з втратою купівельної спроможності валюти; податковий, який пов'язаний з ймовірністю збільшення податкових ставок; ризик форс-мажорних обставин, тобто природних катастроф, громадських страйків тощо; ризик країни, що залежить від політико-економічної стабільності країн-імпортерів, експортерів.

До економічних ризиків належать: кредитний ризик, або ризик неповернення позичальником суми основного боргу та відсотків за ним; інноваційний ризик, що пов'язаний з фінансуванням і використанням науково-технічних розробок; портфельний ризик, що пов'язаний з вкладенням коштів у цінні папери; ресурсний ризик, який спричинений відсутністю запасу міцності щодо ресурсів у разі зміни ситуації; організаційний ризик, який зумовлений недоліками в організації роботи, маркетингової діяльності та нестійкого фінансового стану суб'єкта господарювання [7].

Виникнення даних ризиків обумовлено низкою факторів: коливаннями вартості матеріальних ресурсів; здатністю підприємства змінювати ціни на свою продукцію залежно від умов ринку; варіативністю попиту на продукцію підприємства; зниженням конкурентоспроможності продукції; високим рівнем операційного важеля (левериджу).

Ці ризики доповнив Олексюк О.С., який запропонував виділяти наступні види ризиків, а саме : ризик дисконту, що пов'язаний з визначенням дисконтної ставки, тобто такої відсоткової ставки, яка могла б застосовуватися до майбутніх платежів з врахуванням ризику й непевності, які пов'язані із фактором часу;

операційний ризик, що пов'язаний з курсами обміну валют, коли майбутні надходження в іноземній валюті знецінюються у зв'язку з падінням курсу, перш ніж операцію буде реалізовано;

діловий ризик, що виникає з невизначеності прогнозів майбутніх доходів від основної діяльності;

ризик трансляції, що пов'язаний з курсами обміну валют, коли треба визначити активи і пасиви іноземної філії у валюті своєї країни;

податковий ризик, що пов'язаний з неможливістю гарантувати податкову пільгу, втрату або недоотримання очікуваного доходу через зміни податкового законодавства;

ризик зниження доходів через короткотермінове падіння попиту на продукцію чи зниження ринкових цін через перевиробництво [2].

Ризикам у туристичній сфері притаманний і фінансовий характер. Такі ризики в економічній літературі називаються фінансовими ризиками. Під фінансовим ризиком розуміють ризик, що виникає при фінансовому підприємстві чи фінансових угодах, тобто коли в ролі товару виступають валюта, цінні папери або кошти. Фінансовий ризик — це загроза грошових втрат. Він пов'язаний з

можливістю невиконання суб'єктом економічної діяльності своїх фінансових зобов'язань перед інвесторами [8].

Зокрема, А.Н. Бердникова, вважає, що фінансовий ризик як міру економічної та соціальної невизначеності можна класифікувати за наступними ознаками: за ступенем ризику, за об'єктами ризику, за видами діяльності, за економічним змістом, за характером.

За ступенем ризику фінансовий ризик поділяється на: допустимий ризик, коли втрачається частина доходу, прибутку; критичний ризик – при якому повністю втрачаються доходи і виникає необхідність відшкодувати витрати; катастрофічний ризик – повна втрата майна.

За об'єктами ризику фінансовий ризик поділяється на: ризик юридичних осіб; ризик фізичних осіб.

За економічним змістом фінансовий ризик поділяється на: чистий ризик як об'єктивна можливість отримання збитків (нульового результату); спекулятивний ризик як суб'єктивна можливість отримання позитивного або негативного результату певної діяльності [4].

Згідно класифікації І.Т. Балабанової фінансові ризики поділяються на два види: ризики, пов'язані з купівельною спроможністю грошей, і ризики, пов'язані з вкладенням капіталу (інвестиційні ризики). До ризиків, пов'язаних з купівельною спроможністю грошей, відносяться:

інфляційні, тобто ризик того, що при зростанні інфляції одержувані грошові доходи знецінюються з погляду реальної купівельної спроможності швидше, ніж ростуть.

дефляційні – ризик того, що при зростанні дефляції відбувається падіння рівня цін, погіршення економічних умов підприємництва і зниження доходів. – валютні, які можливі у випадку зміни курсів валют, а також політичної ситуації, коли курси валют незмінні, а можливості вільного обігу валюти обмежені

ризик ліквідності – це ризики, пов'язані з можливістю втрат при реалізації цінних паперів або інших товарів через зміну оцінки їхньої якості та споживчої вартості [7].

Характерною особливістю інвестиційних ризиків є те, що вони включають в свій склад такі підвиди:

ризик втрачених вигод – це ризик настання непрямого фінансового збитку у результаті упущення певного запобіжного заходу, наприклад, страхування;

ризик зниження прибутковості, який може виникнути в результаті зменшення розміру відсотків і дивідендів по портфельних інвестиціях, за вкладаннями і кредитами;

ризик прямих фінансових втрат, який включає такі різновиди: біржовий ризик (небезпека втрат від біржових угод), селективний ризик (неправильний вибір видів вкладення капіталу), ризик банкрутства, кредитний ризик.

До особливої категорії ризиків, які характерні для туристичної галузі є форс-мажорні обставини. В економічній літературі їх характеризують як обставини непереборної сили, які відрізняються від інших видів ризиків більш серйозними і глобальними наслідками. Цей вид ризиків можна поділити на:

природні явища, що характеризуються стихійним характером - пожежами, землетрусами, повеннями і т.ін; екстремальні ситуації суспільного життя: військові дії, страйки, масові захворювання (епідемії).

Як свідчать дослідження та статистичні дані форс-мажорні обставини завдають туристичній галузі значно більшої шкоди ніж інші види ризиків.

На нашу думку, ці всі ризики, які виділяє І.Т. Балабанова, О.С. Олексюк, Дж. М. Кейнс та інші притаманні і для туристичної галузі. Однак, ми вважаємо, що доцільно також виділяти і доповнити наступні види ризиків у туристичній галузі:

за місцем виникнення: у процесі формування туристичного продукту, у процесі реалізації туристичного продукту, у стані туристичної інфраструктури;

за якістю отримання туристичної послуги: максимальне задоволення клієнта, відповідність туристичної послуги заявленим критеріям, не відповідність;

за видом ризику: природно-екологічні (можливість стихійного лиха, можливість техногенної катастрофи тощо); технологічні ризики (збій у телефонній та комп'ютерній мережі, збій у транспортному забезпеченні туристичного продукту, погіршення стану доріг) політичні ризики (можливість закриття кордону, військові дії і масові акції та протести, відмова у візовій підтримці тощо); комерційні ризики (зниження цін конкурентами, зміна цін (підняття, зниження) після заключення договорів, відмова замовника в оплаті послуг тощо); підприємницькі ризики (порушення зобов'язань контрагентами, помилки персоналу, зловмисні дії тощо); фінансові ризики (валютні

ризиків, кредитні ризики, інфляційні ризики тощо); соціальні ризики (конфлікт із замовниками, конфлікт між працівниками агентства, конфлікт із учасниками туристичного бізнесу, невиплата заробітної плати працівникам тощо).

Дослідження процесу систематизації ризиків у туризмі дає змогу зробити висновок, що у зарубіжній та вітчизняній літературі туристичні ризики можна класифікувати за різними ознаками. Кожна класифікація дозволяє має свої недоліки та переваги і дозволяє більш повно відобразити їх у туристичній галузі, яка є однією із видів підприємницької діяльності. Проте доповнена класифікація потребує подальшого дослідження для визначення потенційних напрямів мінімізації їх у практиці господарювання туристичних організацій.

Література

1. Брич В. Управління ризиками в туристичному бізнесі // В. Брич, С. Крамарчук. - [Електронний ресурс].-//Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки. №2. - 2010.- Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>. -Заголовок з титулу екрану.
2. Гнилянська Л.Й. Ризики в туристичній діяльності/Гнилянська Л.Й. Тоноровський В.Я. // Науковий вісник НЛТУ України.-- [Електронний ресурс].-Режим доступу://<http://archive.nbuv.gov.ua>.-Заголовок з титулу екрану.
3. Господарський кодекс України: Офіційний текст /Україна. Верховна Рада. – К.: Кондор, 2003. – 208с.
4. Стещенко О.Д.Удосконалення системи управління в туристичній діяльності//Стещенко О.Д., Швирьова Є.О.// Науково-технічний збірник.- Випуск 98.-[Електронний ресурс].-Режим доступу:// <http://eprints.kname.edu.ua>.– Заголовок з титулу екрану.
5. Ситуаційний менеджмент [Текст] : навч. посіб. / О. В. Бондар. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К. : Центр учб. л-ри, 2012. – 368 с.
6. Паляниця В.А. Класифікація видів зовнішньоекономічних ризиків як передумова ефективного управління ними / В.А. Паляниця / матеріали V Наукової конференції ТДТУ імені Івана Пулюя. — Тернопіль: ТДТУ, 2009. — С.198 —199.
7. Розвиток туристичного бізнесу регіону :навч. посіб./ за ред. д.е.н., проф. Школи І.М. – Чернівці: Книги ХХІ, 2007. – 292с.
8. Шепелюк С.І. Туристичний продукт та туристична полуга: критерії розмежування понять.-[Електронний ресурс].-Режим доступу:// http://tourlib.net/statti_ukr/shepeljuk.htm.– Заголовок з титулу екрану.

Рецензент д.е.н., професор Маркіна І.А.